

EUSKAL HIZTEGIGINTZAREN HISTORIAKO OHARRAK: AÑIBARRO, IZTUETA ETA AIZKIBELN HIZTEGIEZ, ETA AZKUEREN HIZTEGIGINTZAZ

Ibon Sarasola

UPV/EHU eta OEH

Artikulu hau 1998an katedra oposiziorako eginiko memorian oinarritzen da. Memoria hura euskal hiztegegintzaren historiaren zirriborro moduko bat zen, besteren lanen aipamenez eta nire berariazko ikerlan eta azterketez osatua. Bigarren hauetako batzuk hartuaz osatu dut bi zati dituen artikulu hau. Lehen zatiak Larramendiren «paradigma»ko hegoaldeko hiru hiztegi nagusiez dihardu. Bigarrenaren mintzagaia da Azkueren hiztegegintza eta haren ondorioak XX. mendeko hiztegi eta testuetan.

Egoki eta zuzen iruditzen zait oharrok Rudolf P. G. De Rijk adiskide eta K. Mitxelenaren *Orotariko Euskal Hiztegiaren* ia kritikalan sakon bakarra egin duenari¹ eskaintzea; artikulu honek, Mitxelenaren hiztegia lexikografia azterketetan zein baliagarria gerta daitekeen erakutsi nahi du, besteak beste.

Añibarro, Iztueta eta Aizkibelen hiztegiak

Añibarroren hiztegia

Jakina denez, Pedro Antonio de Añibarro arratiar frantziskotarraren *Voces Bascongadas* argitaratugabe egon zen harik eta 1963an L. Villasantek hitzaurre batez horniturik argitara zuen arte. Villasanteren ustez hiztegia 1820 inguruan ondu zen, baina badirudi (Urgell 1988: 163h) 1800 inguruan moldatua izan zela, nahiz «behin betiko idaztaldi baten ondoren zenbait xehetasun berri gehitu» bide zituen.

Añibarroren hiztegia gaztelania-euskara da, eta erdal sarrerren ondoan euskal ordainak ematen ditu, hitz bakoitzari euskalki —hobeki esan, probintzia— marka² ezarriaz. Larramendirenaren tankerakoa izanik, hura baino nabarmen txikiagoa da: 10000 bat sarrera eta azpisarrera, eta 27000 bat testu-hitz, erakusgarri estatistiko batez egin ditudan kalkuluen arabera.³ Txikiagoa izateaz bestalde, xumeagoa ere bada: izenburutik ber-

¹ «How reliable and comprehensive is the DGV?», *ASJU* 1988, 695-700. Aski da OEHren hurrengo liburukiak gainbegiratzea De Rijken iradokizun eta eskariak eginahalean bete genituela ikusteko.

² Bestalde, orain aurkitu ezin dudan tokiren batean irakurri nuen, *n.* markaren azpian Iparraldeko hitzak ere bildu bide zituen Añibarrok. Ildo horretan, aipagarri da Chahoren hiztegitik hitzaurreko esaldi hau: «Les Basques qui parlent les dialectes appelés navarraïns par Larramendi, sont en France» (14. orr.).

tatik ikus daitekeenez,⁴ euskaldun ikasiaren goi mailako lanabes gisa baino areago, apaiz eta sermolariei, herri xehea erlijioaren aldetik hezteko lanean lagungarri, eskaini nahi zitzaien tresna gisa pentsatua izan zen. Hortik, adibidez, euskalki markak ezartzea, alde batetik, eta bestetik hitz tekniko askozaz ere gutxiago ematea Larramendirenaren aldean.

Beharbada, jakintza eta teknika hitz urritasun erlatibo hori dela-eta desbideratu da ikerlariren bat edo beste, Añibarroren hiztegian gehiena-edo jatorra eta berezkoa dela esateraino.⁵ Egia, haatik, besterik da: Añibarroren hiztegia, ia erabat larramenditarra da, hots, koantitatiboki %90 edo,⁶ *Diccionario Trilingüe*-tik harturiko gaiez ondua dela esan daiteke. Are gehiago, badirudi Añibarrok Larramendirena aurrean zuela ondu zuela berea, handik egoki ikusten zuena kopiatuz, eta, bide batez, bere bidaldi eta irakurketetan ikasietatik —eta bere ama hizkerarenetik— egoki iruditzen zitzaiona papereratu.

Esaterako, sarrerarik arruntenetako bat —CASA— hartzen badugu, ikusiko dugu Añibarrok «echea, ichea» ematen duela ordaintzat Larramendik bezalaxe —latinezko zatia kendurik, jakina—. Gero «*En nuestra casa*: c. gurean. *En la vuestra*: zuenean; aita-renean. *Los de nuestra casa*: gurecoac, zuenecoa [sic]» gehitzen du. Larramendiren hurrengo sarrerak —«Piezas de una casa»; «Casa, guarida de animales»; «Casa, familia de criados»; «Casa, linage»; «Casas, en el juego de damas y axedrez»; «Casas, en las tablas reales»— ez ditu aintzat hartzen Añibarrok; bai, ordea, hurrena —«Casa de campo, *landechea, lecorichea*»—, eta bi ordainotatik lehena kopiatzen du bigarrena baztertuz, eta ondoan «*De ayuntamiento*: batzarechea;⁷ *Del pueblo*: errico echea» gehitzen du. Larramendiren hurrengoak —«Casa de juego»; «Casa de locos»; «Casa de moneda»; «Casa de el Rey»; «Casa Real»; «Casa publica»; «Casa solariega»; «De casa en casa»— ez ditu aintzat hartzen, eta horien ordez «*CASA de dos viviendas o inquilinos*: b. etsebicitza» gehitzen du Añibarrok beretik. Larramendiren hurrengo sarrera —«Casaca»— «viene del bascuence» horietakoa da, eta haren *jasaquia, jaca, jaquea*-ren ordez «c. jaque lucea» ematen du Añibarrok. Honen hurrengo sarrera —«CASANDERO: c. ezcongueia»—, Larramendiren hurrengo sarreraren —«Casadero, Casadero, *ezcongaya*»— egokiera da. Larramendiren bi hurrengoak —«Casal»; «Casamata»— ez ditu aintzat hartzen, eta bi hurrengoak —«Casamentero, *ezcongullea*; «Casamiento, *ezcontzá*»— berdin-berdin ematen ditu Añibarrok, biei c. euskalki marka gehituz eta azkenari azentua kenduz. Beheraxeago, Larramendiren «Cascar, romper, *autsi*. Lat. Frangere, quassare» eta «Cas-car, sacudir golpe, *jo, eraso*. Lat. percutere», horrela ematen ditu Añibarrok: «CASCAR, romper: c. ausi, autsi; CASCAR, *sacudir*: c. jo, eraso»; etab., etab.

³ Neronek orobat erakusgarri estatistiko batez baliatuz egin ditudan kalkuluen arabera, Larramendirenak 43.000 bat sarrera eta azpisarrera ditu, Espainiako Errege Akademiaren hiztegiaren arabera taxutuak. Euskal ordainetan, 87000 testu-hitz inguru agertzen dira.

⁴ *Voces Bascongadas diferenciales de Bizcaya, Guipúzcoa y Navarra con la distinción que las usa cada nación, anotadas con sus letras iniciales*: b. g. n. y *quando es común a todas, precede una c*. Por Fr. Pedro Antonio de Añibarro, Misionero Apostólico del Colegio de Zarauz de Menores Observantes, para uso y alivio de Párrocos y Predicadores bascongados.

⁵ Villasanteren aipatu hitzaurrean adibidez «No obstante todos estos lunares y tachas [...] la aportación propia, original y de primera mano es bien visible y considerable en el diccionario del P. Añibarro». Urgelek zuhurrago jokatzen du 1988: 157an «Erljio gaietan, baina ez bakarrik, aski landu eta osoa zen hiztegia ekoiztu zuen [...] *Diccionario Trilingüe* eta ikerketa propioiko gaiak bietarik elkartzen dira bertan, zehazkizun den heinean» dioenean.

⁶ Neronek OEHko Añibarroren Hiztegiaren erakusgarri txiki batez baliaturik eginiko kalkuluen arabera.

⁷ Larramendik «Ayuntamiento» sarreraren ondoan «Casa de ayuntamiento, *batzarrechea, bilguntzia*» ematen du.

Dena dela, inork kontrakoa pentsa badezake ere, Larramendiren eragin hori ezin daiteke har Añibarroren hiztegiaren badaezpadako alderditzat: gure hiztegi-gintzako gailurretako baten aitormena ikusten dut nik hor. Bestalde, Añibarrok beretik dakarren zati koantitatiboki apal hori ez da nolakotasunaren aldetik inondik ere baztergarria; aitzitik, inoiz aipatu denez, aski interesgarria da goi-nafarrerazko eta batez ere —jaki-na— bizkaierazko hitzei dagokienez.

Iztuetaren hiztegia

XIX. mendeko hiztegi argitaratugabeen artean duela gutxien publikatu dena Juan Ignazio Iztuetaren *Vocabulario de vascuence* da, 1996an P. Urkizuren edizioaren bidez argitaratu dena. Editoreak, *Atomo* sarrerako pasarte batean oinarriturik, 1832ko data ematen dio (Urkizu 1996: 14). Horren arabera, 65 urterekin, adinean aski aurreratua, ondu zuen Iztuetak gaztelania-euskara hiztegi hau.

Iztuetaren idazlan honen eskuizkribuak 124 orri ditu, eta, erakusgarri estatistiko batez egin ditudan kalkuluaren arabera, 6800 bat sarrera. Alfabeto ordena erabat gordetzen da, antza.⁸ Urkizuk (1996: 13) adierazten duen bezala, Iztuetak maizenik aipatzen duen autorea Kardaberaz da. Larramendi gutxiago aipatzen du, nahiz izugarri erabiltzen duen. Mogel, Astarloa eta Axular ere aipatzen ditu. Argitaratzailearen ustez, «garbi dago» orobat «irakurriak eta arakatuak zituela Olaetxea, Madariaga, Agirre Asteasukoa, ea» (Urkizu 1996: 13).

Iztuetaren hiztegiaren bizkaierazko aipuen ugaritasuna, —Mitxelenak eta bestek aipatzen dutena— ondoren aztertuko dugun Aizkibelek ere azpimarratzen du, Iztuetaren eskuizkribuan bertan, bigarren folioan, idazten duen honetan (Urkizu 1996: 12): «sacado del dialecto Bizcayno tanto de obras impresas, como de lo oído en el vulgo». Aizkibelen lekukotasun honek badu garrantzia, ezagutu egin baitzuen Iztueta, orri horretan bertan esaten duenez: «le conocí y le traté personalmente en mi mocedad».

Bizkaierazko iturrien kontuan, esango nuke J. A. Mogelen *Peru Abarka*-ko bukaerako «Nomenclatura de diferentes voces bascongadas, comunes á los rústicos é ignoradas por no pocos de los bizcaínos» osorik-edo sartu zuela Iztuetak, eta behin eta berriro aldatu bere hiztegia. Erka, milaren artean:

Izt «Aparejarse con importunidad, Petardear *lagantau*» eta orobat «Petardear, aparejarse con importunidad *Lagantau*» eta «Petardista importuna [sic] *Lagantea*» sarrerak; eta *Nomenclatura*-n —1881eko argitaraldia— «Lagantau, lagantia *Pegarse con importunidad: petardear, petardista*»;

Izt «Calbo *Buru-murri. Diru-murri nago* Estoy sin dinero, sin blanca» eta «Despojar á alguno de cuanto tiene *Murritu. Diru murri nago*; estoy sin dinero, sin blanca. *Buru murri*; calbo» eta «Blanca, estoy sin blanca, sin dinero *Diru murri nago. Buru murri Calbo*»; eta *Nomenclatura*-n «*Murritu Despojar á alguno de cuanto tiene. Diru murri dago edo nago; estoy sin ochavo ó lo está. Burumurri; calvo*»;

⁸ *Atomo* sarreran izan ezik, non *Eclipse* —Urkizuk letra lodiz eman beharrean letra etzanez ematen duena—, *Hoguera* eta *Horizonte* tartekatzen baitira, han bertan aipatzen duen Cardaberaz *Euskeraren berri onak* liburuko pasarte ezagunak hizpidea ekarririk.

Izt «Como quiera *Neurdin*, *edocelan*; *ez edocelan*, no como quiera, en vano, v.g. en vano quebrare la cabeza contigo *Neurdin*, ó *alperrik ausico dot zugaz burua*» eta «Envano, como quiera *Neurdin*. v.g. En vano quebrare [ed. <-arse>] la cabeza con tigo *Neurdin*, ó *alperrik ausico dot zugaz burua*»; eta *Nomenclatura-n* «*Neurdin Como quiera. Por ejemplo, en vano quebraré la cabeza contigo, neurdin alperrik ausico dot zugaz buruba*»;

Eta are Izt «Gordiflon, rocillo [sic edizioan] *Mardua. Arech mardua*. Roble sano y grueso» eta «Rollizo gordinflón *Mardua, Arech mardua*; roble sano y grueso (en Guipuzcoa *mardula*): cf. *Nomenclatura-n* «*Mardua Rollizo, gordinflon; y en árboles sano y grueso*».

Bestalde, bada adibide bat bederen, argitaratzaileak Iztuetaren iturrien artean aipatzen ez duen Añibarrorena izan behar duena, eta Iztuetak edo argitaratzaileak⁹ oker aldatu duena: Izt «Corrientes *Corrontac. Ibai corrontak*, las corrientes del rio Jordan»; cf. Añibarro *Lora Sorta 5, Jordaneco Ibai corrontac igarotean*.

Horiek horrela, ez dut uste asko kostatuko litzatekeela *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren laguntzarekin Iztuetaren iturburuen kontua, neurri handi batean gutxienez, argitzea.

Aizkibelen hiztegia

Francisco de Aizkibelen *Diccionario basco-español titulado Euskeratik Erderara biurtzeko itztegia*, 1883 eta 1885. urteetan, Tolosan, bi liburukitan, argitaratu bazen ere, egileak berak obraren erdarazko hitzaurrean dioenez, 1853an amaitua zuen bere hiztegi erraldoia.

Betidanik izan da hartua Aizkibelen hiztegia Larramendiren hiztegi nagusiaren aldeantzikozko ofizial gisa.¹⁰ Hiztegiaren «larramenditartasun» horri dagokionez, argitaratze garaia ere adierazgarria da: Lore Jolasen garaian, hizkuntza alor berrietan eta maila jasoagoetan erabili nahi denean, nahitaezko gertatzen da Larramendiren neologismoak erabiltzea, eta ondorioz Aizkibelen Hiztegiak badu lehen ez zuen betekizun bat.¹¹ Ildo honetan, adierazgarria da orobat Lore Jolasetako sarietako bat Aizkibelen hiztegi hori izaten zela.

⁹ Ez dakit noraino den fidagarria, xehetasunetan, Urkizuren edizioa. Adibidez, «Abaricia» sarrerako *ciotz-naia*-ri egiten dion oharra —«*ciotz-naia* (sic). *ciotz* (?), *cicoitz*. (*b[ehar]ll[uke]*)» —, «Avaricia *Cicoznaia & &*» sarrera argigarria aipatu gabe egiten du. Bestalde, hitzaurreko 16. orrialdean Iztuetaren *paxarana* oraingo grafian *paxarana* litzatekeela dioenez, uste dut oraingo ahoskera erdaldunduak lerratu duela Urki-zu huts egitera: nik bederen ez dut dudarik egiten Iztuetarena *paxarana* letraldatu behar litzatekeela gaur.

¹⁰ Horrek ez du esan nahi aitortzen ez denik besterik ere baduela, Pouvreauren hiztegioko hitz asko, esaterako.

¹¹ Gogoan izan Aizkibelenaren izenburuko harako *euskeratik erderara biurtzeko* hura. Adierazgarria da orobat, Larramendiren hiztegioko hitzaurreko «mi primer pensamiento fue poner primero la voz bascongada y después la correspondiente castellana y latina: pues así se llamaría al parecer con más oportunidad diccionario del bascuence. Pero mudé la idea atendiendo a la utilidad de este género de obras (xxxviii)» pasarteia nola interpretatzen duen Aizkibelek bere hitzaurrean: «La primera idea del P. Larramendi, según el mismo confiesa, fue de componer un diccionario bascongado; pero viendo que *no habia obras que traducid del bascuence al castellano* [nik etzanak], creyó mas conveniente la formación del trilingüe». Dena dela badirudi Aizkibelen asmo nagusia hiztegi *bascongado* bat —hots, euskara-erdara hiztegia— egitea zela: «Desgracia es sin duda ninguna la de la nacion Euskalduna, que desde remotos tiempos no ha podido conseguir que se imprima un diccionario bascongado». Eta zehazkiago: «La filología y la etnografía ván ocupándose de nuestra abandonada antiquísima lengua, y para los estudiosos aplicados á estas dos ciencias, que siempre ván unidas, he trabajado en reunir esta recopilación de voces bascongadas, que podrán serles de alguna utilidad en sus investigaciones».

«Erraldoi» esan berri diogu Aizkibelen hiztegiari: tamaina handiko —«Gr. in-4.º» dio Vinsonen bibliografiak— 1038 orrialde ditu eta, erakusgarri estatistiko batez egin ditudan kalkuluen arabera, ia 55000 sarrera, gehi beste 6000 bat sarrera eranskinetako 217 orrialdeetan.

Iturburuei dagokienez, laburduren zerrendan idazle hauek aipatzen dira: Agirre (As-teasukoa), Aranburu, Astarloa, Axular, Kardaberaz, Goienetxe,¹² Iturriaga, Iztueta, Lardizabal, Larregi (LGI.), Leizarraga (LIZ., eta ebanjelarien laburdurak), Mendiburu, Mogel, Oihenarte eta Zabala. Orobat zenbait obra: *Egunoro* (EGUNº), *Eskuliburua* (ESK.-L, edo ESKUL.), Añibarorenaren hirugarren argitaraldia bide dena¹³ eta *Olqueeta* (OLG.), frai Bartolomerena. «Edición Harriet» (HAR. ED.), Maurice Harrietek Haranederren *Testament Berri*-tik argitaratu zuen lau ebanjelioen liburuari dagokio, eta dirudienez amaiera aldeko «Hiztegi laburra» erabili zuen batez ere. Bestalde, zerrenda horretan falta direnak hauek dira, gutxienez: «AND.», *Andre-dena Mariaren ilhabethea* (Baiona, 1838) liburuari dagokiona, «BAS.», Juan Jose Mogelen *Baseerritaar nequezaleentzako escolia edo icasbidia* (Bilbo, 1816) obrari dagokiona, «CHOU.» —askotan «CHON.» inprimatze akatsez—, Xurioren *Imitazionea*-ren lehen edizioari dagokiona,¹⁴ «USK.», *Uscara libria*-ri (Baiona, [1814]) dagokiona, eta «ETCH.», Etxeberri Ziburukoari dagokiokoa.¹⁵ Bada laburdura bat bederen, LARR. —esaterako «*laburrena* (Larr. I. xxxvii) El más corto»— Larregiri ez bide dagokiona eta inondik ere antzematen ez diodana.

Sarrera gehien-gehienetan agertzen den eta (D.T.) markatzen duen Larramendiren *Diccionario Trilingüe*-az gainerako hiztegieta ere aurkitu zuen Aizkibelek zer bildurik, jakina. Lehenik, aipatu dugunez, S. Pouvreaurenetik; erdarazko hitzaurrean dienez, haren hiztegi argitaragabeen zati handi bat aldatu zuen txarteletara, nahiz eta gero horietako asko galdu omen zituen:

Por los años de 1827 y 1828 copié en billetes una gran parte de estos vocabularios; pero muchos se me perdieron, antes de haberlos trasladado, en Madrid en 1833 y 1834 (iii).

Ondoren, Lecluseren hitz zerrendak, gramatikakoak eta egin zuen iragarkiko erakusgarrikoa, hirurak aipatzen ditu hitzaurrean. Hitzaurre horretan dioenetik Martin Harrieten ere ezagutzen zuela atera badaiteke ere, ez da nabari, nire ustez, hura erabili zuenik. Ez hitzaurrean, ez laburduretan aipatzen ez badu ere, *kurloa* sarreran bederen «(Chao.)» [sic] laburdura ikus daiteke. Orobat erabili zuen, gorago esan dudanez, Maurice Harrieten *Testament Berri*-aren Haranederren edizioaren hitz zerrenda: cf., esaterako, gehigarriko AHAMENA sarreran «AHAMENA, AHOTARA. (HAR. ED.)» eta Harrieten «Ahamena, ahotara».

¹² Goihtxe da: cf. gehigarriko *ahatea* sarreran «ahate biek zoiner komaiak baitzaien (GOY. cclv)», Goietxeren *Fableac*-en 255 orrialdean dagoena; orobat «gau-ainhara (GOI. [sic] cclxxvii)» *ainhara* sarreran, nahiz *Fableac*-en *gau-ainhara* 275 orrialdean dagoen.

¹³ Adibidez, Aizk «*kutunena* (Esk.-L xxvi), El más íntimo»: Añ *Eskuliburua*³ 26 *adiskiderik kutunenac*; edo gehigarriko «*Zindo* (Esk.-L ix), Fuerte. *Zindo, benetakua* (ib): Añ *Eskuliburua*³ 9: *emoten deusut betico berba cindo benetacua*.

¹⁴ Adibidez s. v. *Astiroki* «astirokio [sic] eta goardia andirekiñ (CHON. 13)», lehen edizioaren 13. orrialdean dagoena.

¹⁵ Cf. OEH s.v. *anartean*, eta batez ere s.v. *berina*, sarrera horietan aurkitu dut Aizkibelenean «ETCH.» laburdura.

Izuetaren hiztegi orduan argitaragabeari dagokionez, badirudi «(IZT.MS.)» laburdura pean erabiltzen duela gehienetan —adibidez, gehigarrian «ZURRUMA (IZT. MS.) Tobillo», Izuetarenean s. v. *tovillo*—, baina batzuetan «(IZT.)» soilak ere iturri bera salatzen du: adibidez, «ABAROA (IZT.) Arboleda, que llama arbolar || Al temple, sombra», cf. Izueteta «Arbolar *abaroa*; cuando los animales estan por el mucho calor a la sombra de los arboles *Abaroan egon abaroa* es un arbolar»; «KUSUMA (B° [?]) Asco, hastío. (IZT.) [...]», cf. Izueteta «Asco *Cusuma* [...]» —nahiz eta hitz honetan azken iturria Larramendiren *Diccionario Trilingüe*-ren Gehigarria den, zeinak Landuchioren hiztegitik hartzen baitu—, etab.

Hiztegietako eta autoreetako hitzez bestalde, bestelako hitzak ere aurki daitezke Aizkibelen hiztegian:

como en el transcurso de tantos siglos, en que ha estado la [sic] Euskera sin fijarse por medio de la escritura, se han perdido muchísimas voces, de las cuales algunas radicales solo están en uso en los nombres de rios, montes, caseríos, ciudades, apellidos, etc. en composición con otras conocidas, me ha parecido conveniente colocar estos nombres en el sitio correspondiente al orden alfabético, bien sea con su significación en castellano, ó sin ella, cuando no esté seguro de conocerla. (iii)

Kontuan hartzekoak dira bide horretatik etor daitezkeen galbideak. Esaterako, AGIRRE sarrera: Aizkibelek *Diccionario Trilingüe*-tik hartutzat markatzen du, «Descampado, descubierto || A campo raso» emanaz erdal ordaintzat. Baina Larramendik *descampado* sarreran dakarrena «Aguerría, zabala» da, eta ez dakar inongo sarreratan «agirre»-ren aztarrenik, antza. Kontua da «agirre» hau gero K. Beobideren *Asisco Lorea*-n agertzen dela, 241 orrialdean: *Santua ceguan orduan Grequioco erritik aldian. An aguirre batian bi pago itzaltsuz baliaturic, eguin zuan chaola bat.* Niretzat, beste inongo testutan —ik. OEH— aurkitu ez dudan *agirre* horren etorkia Aizkibelen hiztegia da, ia zalantzarik gabe.

Hiztegi gintzaren aldetik ez da erraza Aizkibelen lana epaitzea, ez baita beti argi eta garbia hutsetatik zer egotzi behar zaion autoreari eta zer inprimatzaileari, Eusebio López y Martínezi. Dena dela, badira hainbat Aizkibelenak izan behar dutenak, esaterako, «Zuz-lea (IZT. MS.) Sospecha», Izuetaren *susmea*-ren orde, ordena alfabetikoan z-n kokatua egonak salatzen duena.

Larramendirenganako zorrari dagokionez, bi aldeetatik daude arazoak: (D.T.) markaturik dauden hitz asko ez daude Larramendiren hiztegian, eta, alderantziz ere, badira hitz asko marka hori eraman gabe iturria Larramendirengan izan behar dutenak. Erakusgarri gisa hiztegiaren bigarren orrialdea aztertzen badugu, ikusiko dugu hango 69 sarreretatik 31k (D.T.) marka daramatela. Horietarik hauek ez daude Larramendiren hiztegian: *abariza* «carrasco» —bai, haatik, *abarizketa* «carrascal»—, *abarizaya* «carrascal», *abaro* «más», *abarrakidea* «despedazamiento», *abarrakija* [sic] «despedazable» —bai, haatik, *abarrakitu* «despedazar maltratando excesivamente»— eta *abarritu*; bestalde ez dira falta s/z aldaketak —DT *abarreztu* / Aizkibel *abarrestu*— edo bestelakoak —DT *abartea* / Aizkibel *abeartea*— (D.T.) markaturik dauden hitzetan.¹⁶

Alderantzizkoak zailagoak dira frogatzen. Nolanahi ere, orrialde horretan berean, «*aaranza* (L.) conversación» sarrerak, nahiz soilik (L.) marka hori daraman, apenas

¹⁶ Horrelako aldaketak maiz gertatzen dira Aizkibelen hiztegian.

aurki zezakeen Aizkibelek *Diccionario Trilingüe*-tik at, ez baita, antza —ik. OEH—, handik kanpo inon aurkitzen; orobat esan daiteke (G.) marka daramaten *abade charra*, *abadechoa*, *abalía*, *abalzizketa* sarrerez; edo *abaintailla*, *abaintailletu*, *abaintalltu*, *abaintalltua* (L.) markaz agertzen den familiakoez: lehenak *Diccionario Trilingüe*-n soilik du izatasuna,¹⁷ besteek Aizkibelek eratorriak dirudite; era berean, *aballirpizta* (L.) edo *abarizketa*, laburduren zerrendan agertzen ez den (C.) marka daramana. Ikusten denez, kontua ez datza lapsusen batean, baizik eta hiztegi osoari bere zalantzazko eitea ematen dion zerbaitetan.

Baina arazoa larriagoa da. Hiztegia, *A* artikuluari eskaintzen zaizkion lerroen ondoren, sarrera txundigarri hauekin hasten da: «*aaitesa* (D. T.) Impercepción», «*aaitesgarria* (L.) Imperceptible», «*aaitesgarriro* (L.) Imperceptiblemente», «*aaitestu* (L.) Desapercibir, no percibir», «*aaitestua* (L.) Desapercibido, no percibido». Larramendiren hiztegian ez dago *Impercepción* sarrerarik; bai ordea «Imperceptible, *aditezgarria*, *bidadizgarria*» eta «Imperceptiblemente, *aditezgarriro*, *bidadizgarriro*». Argi bide dago, hortaz, Aizkibelen azken iturria¹⁸ Larramendi dela, *d-ak a gisa* irakurri direla, eta bide batez beste hitz pare bat eratu direla *aditezgarria*-ren gainean. Kontua larriagoatzeko, gehigarrietako bigarren, hirugarren eta laugarren sarrerak hauek dira, hurrenez hurren: «*aaiteza* (Ms.[?]) Desapercibimiento; desprevención, falta de apresto de lo necesario. *Sin*° de *desprestamena*, *gertugabea*, *aditesa* [sic], *prestagoa*. (D. T.)», «*aaitez-garria* (Ms.) Imperceptible, lo que no se puede percibir. *Sin*° de *aditezgarria*, *bidadizgarria*». «*aaitez-garri-ro* (Ms.) Imperceptiblemente, de un modo imperceptible. *Sin*° de *aditezgarriro*, *bidadizgarriro*». Larramendiren hiztegian «Desapercibimiento» sarreran *desprestamena*, *gertugabea*, eta horiek bakarrik, agertzen dira.

Ez dira, ez hurrik eman ere, horrelako sarrerak kasu bakartuak Aizkibelen lanean. Hortaz, ez dut uste gehiegikeria denik esatea ez zela Aizkibel askorik saiatu biltzen zituena hiztegi gaiak filologia kritikaren bahetik pasatzen, edo berak behinola egindako txartelak moldiztegirako prestatzeko orduan jatorrizko iturrian egiaztatzen.

Azkueren hiztegitza

Larramendiren *Diccionario Trilingüe* obra erraldoiak XIX. mendeko hiztegitza betetzen duen bezala, Azkueren *Diccionario vasco-español-francés*-ek XX. koaren gehiena betetzen du. Dena dela, bada alde nabaririk bi eragin horien artean. Larramendik, gaur egun jakina denez, XVIII. mendeko bigarren erdialdeko eta XIX. mendeko hiztegitzatan eta orobat hizkuntza idatzian —batez ere Hegoaldekoan, eta maila batetik gorakoan— ia erabateko eragina izan zuen. Azkueren eragina areago mugatu zen hiztegitza hutsera;¹⁹ hizkuntzari dagokionez, askozaz ere erabakigarriagoa gertatu zen Sabino Arana Goirik hasi eta haren jarraitzaileek gauzatu eta bururatu zuten hitz berri sortzea. Izan ere, nahiz eta Azkue saiatu zen sabindarren hitz berri horien kritika —kritika filologiko

¹⁷ Lekukotasun guztiek *-ban-* agertzen dute, are *abaintailla* sarreran Aizkibelek aipatzen duen Larregi I 39koak ere.

¹⁸ Edo iturri zuzena; bestalde, *aaitesa*-ko (D.T.) markak eta *s/z* aldaketek salatzen dutenez, sarrerok Aizkibelek berak moldatuak dirudite.

¹⁹ Alde batera uzten badugu Altuberan eragile gisa joskeran eragin zuena: azken batean —ik. Hidalgo 1995— Altube ez zen izan Azkueren joskerari buruzko ikuspuntuaren, eta bereziki galdegaiaren teoriaren, hedatzailea baizik.

ia hutsa, egia esan— egiten, eta «ongi eraturiko» hautakizunak proposatzen, begien bistakoa da ez zuela ia inongo arrakastarik izan bere ahaleginean. Nolanahi ere, agertzen dira noizean behin, Espainiako gerra aurreko eta gerra ondoko testuetan, Azkuek proposaturiko neologismoak. Adibidez, *kuztontzi* eta *kuztoretu*, Azkueren *Diccionario de bolsillo*-n «palangana» eta «enjabonar» sarreretan agertzen direnak, J. A. Arratibelek *Euskal Esnalea* aldizkarian 1924. urtean argitaratu zuen artikuluko batean ikus daitezke, *Orotariko Euskal hiztegia*-k dioenez. Hiztegi berean agertzen den *kuztore* «jabón», E. Erkiagak erabiltzen du *Arranegi* eleberrian, 134 orrialdean gutxienez.

Horrek ez du esan nahi Azkuek lortu ez zuenik bere hiztegi nagusiko hainbat hitz euskara idatzian sartzea.²⁰ Hitzok, ordea, baldintza bat bete behar zuten: sabindarrek haren kideko hitzik asmatu ez izana.

Azkueren hiztegi nagusia

Nahiz eta Azkuek hiru hiztegi egin zituen, «Azkueren hiztegia» *Diccionario vasco-español-francés* izenburukoa da, bi liburukitan, 1905-1906 urteetan, Toursen inprimatu eta Bilbon argitaratu zena. 1042 orrialde ditu lanak; testua, hiru zutabetan ematen da, sarrerak euskaraz eta azalpenak gaztelaniaz eta frantsesez.²¹ Obra benetan erraldoi hau, hamabost urteko lanaren fruitua dena, mugarri gertatzen da euskal hiztegi gintzan ez ezik, euskal estudioen historian ere. Mila adibideren artean, aipa dezagun H. Schuchardten aitormena: Azkueren hiztegia plazaratzeak eragin zuen *Baskisch und Romanisch* lan jakingarria egitera. Dena dela, uste dut areago dagokidala hemen, *Diccionario vasco-español-francés*-en bertute nabarmen eta ugarien gorazarrea baino, haren alde badaezpadako eta desegokien aipua egitea. Jokabide horrek, nik uste, Azkueren ondoko hiztegi gintzaren norabidea hobeki ulertzeko egokiera emango digu, besteak beste.

Azkueren hiztegia, amateur baten lana. Lehenik eta behin, Azkue, *Diccionario vasco-español-francés* ontzen hasi zenean, 25 bat urteko apaiz bat zen, hiztegi gintzarako ez pretaera, ez dei berezirik agertzen ez zuena.²² Kontu horrek gorabehera nabarmena du hiztegi gintzan. Hortik datoz, lehenik, zenbait aldatze eta interpretatze-huts —*kosabe, pukullu, jasale, foronda, itoitu, eran*—, edo idazkera arazoak —*ageru, solegitu, oghe, azhiroiña, sou, nauritu, eresi, baizura*—, edo esanahiari dagozkionak —*doillor, arnari* famatua, *ai-*

²⁰ Batzuk —eta ez *arnari* edo *akeita* bezalakoak soilik; orobat beherago aipatuko dugun *agian* bezalakoak ere— ia idazle guztiek onartu eta erabili zituzten; baina Azkueren eraginaren gehiena Olabide, Zaitegi eta idazle talde jakin baten idazlanetan soilik aurkitzen da, eta ez da hurrengo belaunaldiko idazlanetara igarero.

²¹ Frantsesezkoa gaztelaniazkoaren itzulpen hutsa da, euskaraz ez zekien batek egina, eta hortaz, ezin du inongo laguntzarik eman ezer argitzeko. Bestalde, jardunbide horren ondorioz, ez dira bitxikeriak eskas Azkueren lanean. Adibidez, hiztegi gintzan ematen den Oihenarten atsoitzen frantsesezko itzulpena, Azkueren espainolezko itzulpenaren frantses itzulpena da, eta ez Oihenarten jatorrizko itzulpena.

²² Mitxelena 1966: 16; Tovar 1966: 71hh. Bat gatoz Tovarrek in esaten duenean asko ikasi zuela Azkuek *RIEV*-en eta Schuchardt bezalako hizkuntzalarien inguruan. Dena dela, ez dut inondik uste inoiz heldu zenik «un trabajador que no desentona de las ideas dominantes en la ciencia de su tiempo» izatera.

llekitu, azkoraien— esaterako,²³ Mitxelena (1966: 24hh; 1970: 40hh.) aztertu zituenak. Bestalde, munduko hiztegi guztietan bezala, ez dira falta irakurtze edo aldatze akatsak edo lapsus-ak: esaterako, milaren artean, *kurbiesta eta **kurkubila, kurbiseta* eta *kurkubia*-ren orde, hurrenez hurren.²⁴ Edo *liskardura*, van Eysen hiztegitik jasotzen duena; holandarrak S. Povreaugandik jasotzen duela dio, baina Azkuek ez du lehen iturrira jotzen, eta, hortaz, ez du ikusten *liskardura* van Eysen irakurtze oker bat dela, eta Povreauk dakarrena *liskarduria* dela.

Bada horrelako hutsen artean bat, gutxienez, bestela ere esanguratsua dena: «*lasotasun* (B, ..., G), satisfacción, desahogo, conformidad» Uriarteren testu batean oinarritua; baina testua gaizki irakurria zegoen: Azkuek berak eranskinean salatzen duenez, *jasotasun* da Uriarteren testuak dioena.²⁵ Hortaz, zertan da «B, ... G» horren kontua?²⁶

Ildo beretik doa beste akats bat, gramatika argibideen gabeziari dagokiona. Azkueen hiztegian, erdal hiztegitintzan ordurako praktika ia unibertsala zenaren kontra, ez da adierazten euskal hitzen gramatika kategoria. Egia da jokabide hori zela ohikoa euskal hiztegitintzan —Salaberry eta Gézeren hiztegiak dira salbuespen bakarrak—, baina Azkueen iritzia gorabehera,²⁷ gramatika kategoria ez adierazte horrek arazoak sortzen ditu hiztegiaren erabileran. Esaterako, *afalondo, bazkalondo* izenak «después de...» esapi-deaz hasten diren sintagmez kidetzea,²⁸ haiek adizlaguntzat hartzera lerratzen du irakurlea; orobat *-ka-z* bukatzen diren adizlagun asko, izen —askotan— edo adiztat hartzera, adibidez «*amastorrika* [...], juego...» edo «*lauka* [...], ayudar²⁹ con yunta ó tiro de caballerías [...]», «*likits* [...]» 2.º Cosa pegajosa» ordainarekin, baina «*izerdi likitsa*, sudor pegajoso» adibidearekin etab., etab. Bestalde, ez dira falta sarrera, alde honetatik bitxiak,

²³ Hutsegite horiek, eta hau da kontua, ondorioa izan dute mende honetako hiztegitintzan; aipatu berri ditudanez bestalde, *desarra* = «discordia», Azkuek Axularren pasarte bat gaizki ulertzetik datorrena, Plazido Mujikaren *Diccionario castellano-vasco*-rako helzten da: «discordia, oposición, desavenencia = *eskatima* (c), *liskar, sakerre, iskanbilla, eztabaida, lipizta* BN, *desarra* [...]». Orobat hiztegi berean, *aillekitu*-ri dagokionez, «levantar 1. elevar, alzar, izar = *jaso* [...] ailekitu BN [...]», etab.

²⁴ Azkueen hiztegi nagusiar buruzko zati hau egiteko, *Orotariko euskal hiztegia*-z baliatu naiz, batez ere *k-z* eta *l-z* hasten diren sarrerek aztertuz; hortik horrelako hitzen ugaritasuna adibideetan. Uste dut azterketa hau bera Mitxelenaen hiztegi osoa hartuz egingo balitz Azkueen hiztegiaren ikuspegi askoz zehatzagoa eta zuzenagoa izango genukeela.

²⁵ P. Mujikaren hiztegian iratxo hori ere jasotzen da *satisfacción* sarreraren bederen; antza denez, Mujikak ez zuen Azkueen Eranskina ikusteko denborarik izan 1965 baino lehen. Baina ez zuen ere ikusi, antza denez, 1969an publikatu zenean, *La Gran Enciclopedia Vasca*-k egin zuen Azkueen argitalpen faksimilean, zeren euskara-erdaran ere jasotzen baitu Mujikak *lasotasun* hori.

²⁶ Izan ere, bada zer esanik Azkueen euskalki informazioaz. Esaterako —*lasotasun* bezalakoak alde batera utziz, eta mila auziren artean bat aukeratuz—, zer adierazten du *adin-i* ezartzen zaion *c* [=común] laburdurak? OEHn ikus daitekeenez, «herriak», Nafarroan eta Iparraldean bakarrik du berezkoa *adin*; Bizkaia-Gipuzkoetan *edade* da berezkoa, denbora historikoetan bederen: *adin* Larramendiren hiztegiaren bidez sartzen da sartaldean, maila jasoan; hots, *biztanle* erabiltzen zutenek —gutxi gorabehera— zuten erabiltzen *adin* mendebaldean...

²⁷ «En la segunda y tercera parte [hots, VEFen ondoren egin asmo zituen *Español-vasco* eta *Francés-vasco* hiztegietan], las voces castellanas y francesas irán acompañadas de las abreviaturas usuales de sustantivo, masculino, femenino, verbo, adverbio, etc.; pero en la primera las voces correspondientes á nuestra lengua no llevarán otras indicaciones que las de su procedencia; pues las otras, sobre ser de poca importancia, contribuirán á introducir confusión» (Azkue 1905-06: xxxvi).

²⁸ Kidetze oker hori X. Kintana eta besteren *Hiztegi moderno*-rako helzten da.

²⁹ Kasu horretan ere, gramatika kategoria ez markatzeak ondorio gaiztoak izan zituen: cf. P. Mujikaren hiztegian s. v. «ayudar»; «[...] ayudar con yunta o tiro de caballerías = *lauka* [...]»

hala nola «*mahatsa laxaprenatzen* (BN-haz), acción de la uva que brota en pámpanos», edo formalki anbiguoak, esaterako «*lanbo* [...] 3.º huero, p. ej. la espiga que ha nacido sin granos», non *lanbo*, lehenbizi —«huero»— izenondo baten baliokide dela esaten zaigun, eta gero —«espiga»— izen batena, espainiar hiztegitantza tradizioko «*dícese de*» edo kideko ezer erantsi gabe.

Testu hitzetatik lema ateratzeko egitekoan ere ez du Azkuek beti asmatzen. Aski normala da hitz artikuludunetatik lema oker ateratzea, esaterako, zubererazko *ia* < *ua*-tik lema *-i*-duna ateratzea, eta, *legatsu*-ren ordezt, *legatsi* bezalako sarrerak ematea.

Azkueren beste huts batzuk, frantsesa behar adina ez menderatzearen ondorio dira. Esaterako, *kukuma* sarrerako Oihenarten «*espèce de potiron*», gaurko frantsesean *potiron* hitzak duen adieran oinarriturik, «*calabaza de gran tamaño*» ematen du Azkuek, konturatu gabe Oihenarten garaiko frantsesean besterik esan nahi zuela hitz horrek, «*onddo mota bat*», hain zuzen.

Jakintza kontuetan ere ez dirudi Azkuek beti behar adina jantzia; esaterako, *zoko-zorri* sarreraren «*cien pies* (insecto)» dioenean, edo *lugartz* sarreraren «*alacrán cebollero*» in-sektu ortopteroa «*alacrán, arácnido pulmonado*»-tzat hartzen duenean. Bigarren hutse-gite horrek ere eragina izan du euskal testuetan, Olabideren eta Euskal Herriko Elizbarrutietako Gotzainen *Itun berria*-ko itzulpenean, gutxienez, erabiltzen baita *lugartz* «*alacrán*» araknido gisa.

Beste alde batetik, hiztegiaren mikroegitura, hots, sarreraren antolaketa, egitura aski finkorik gabe eta axaleko irizpideen arabera egina da. Esaterako, hiztegioko lehen sarrere-tako bat, *aba*, aztertzen badugu, ikusiko dugu, bigarren adiera «(R), la boca» *aho*-rekin zer ikusirik ez balu bezala ematen dela,³⁰ eta hirugarrenean «(B-g-tx), panal de miel» ez dela adierazten *abao*-ren aldaera bat besterik ez dela. Ildo beretik, nahiz eta oro har aditzak era burutuaren bidez sartzen diren, ez dira gutxi *lauzka* sarrerako bigarren adie-ra bezalakoak «ayudar, socorrer», Hiribarrenen bi pasarteren bermearekin; pasarteotako lehena aski iluna da, baina bigarrenak —*lauzka edo haiazazu nik helatzean*— argi eta garbi erakusten du zein sarreratan kokatu behar zukeen Azkuek adibidea nahasgarri ez gertatzeko.³¹ Dena dela, Azkueren *Diccionario vasco-español-francés*-en akats nagusiak bestelakoak dira. Egilearen asmoa euskalki guztien hitz altxor osoa biltzea eta jasotzea bazen ere, asmo hori aski murriztua gertatu zen haren aurreiritziak zirela medio.

Azkueren garbizaletasuna eta populismoa. Lehenik, Azkue garbizalea zen, Arana Goiri baino garbizaleagoa segur aski.³² Horren ondorioz, ia erdal hitz guztiak, eta erdaratiko gehienak, baztertuak gertatu ziren Azkueren hiztegitik. Hitzaurrean dioenez,

³⁰ Alde batera uzten dut forma mugatuak eta mugagabeak nahastea, eta orobat forma artikuluduna adierazteko modu bitxia.

³¹ Cf. P. Mujikaren hiztegian s. v. «Ayudar», «1. socorrer, auxiliar, amparar, proteger [...] *lauzkatu, lauзка*».

³² Ez da hau, noski, kontu horri buruz jarduteko toki egokia. Dena dela, Azkueren neologismogintza ez zela Aranarena baino ez-arbitrarioagoa ikusteko, cf. haren *Diccionario español y vasco* beheraxeago aztertuko dudaneke *algebra* sarreraren diona: «como el concepto de cantidad se expresa por *enbat*, como lo atestiguan *zenbat* (*ze + enbat*) “cuánto, qué cantidad”, *onenbat* “tanto como esto, esta cantidad”, *orrenbat* [...]; *nik bezenbat* “la misma cantidad que yo”; y en cambio no hay ningún vocablo que contenga *ando* [zeina baita Arriandiagaren neologismoa “cantidad” entzat] en tal concepto; el autor de estas líneas se permite presentar

onartzen ditu euskal kide jatorrik ez duten eta hizkuntzan ohikoak diren erdaratiko hitzak, hala nola *eliza, lege, errege, liburu, meza*; dena dela bi galdera marka ezartzen dizkie horrelako hitzei, eta galdera marka bat erdaratikotasuna dudazkoa den kasuetan.³³ Nolanahi ere, «euskal kide jatorra» eta «hizkuntzan ongi errotua» oso adigai zabalak dira, eta argi dago, praktikan, erdaratiko hitz gehienak —are *fede* bezalakoak— ez direla jasotzen bere hiztegian. Eta agertzen direnetatik asko, Azkue haien erdaratikotasuna ikusteko gauza izan ez zelako agertzen dira:³⁴ beharrik, garai hartako euskal estudioen atzeratasunak hitz asko eta asko begiratu zituen baztertuak izatetik.

Bestalde, Azkue populista zen, garaiko euskaltzale gehienak bezala, giroa ere halakoa baitzen. Hala dio argi eta garbi *Diccionario vasco-español-francés*-eko *des-* sarreran: «Como esta obra no tiene otro objeto que fotografiar en toda la fidelidad posible el lenguaje del pueblo». Ildo beretik doa «promoví reuniones dominicales de honrados [sic] artesanos» baieztapena (Azkue 1905-06: x), eta horren arrazoia hau da: idazleena baino askoz fidagarriagoa iruditzen zaio, gure kasuan, herriaren lekukotasuna.³⁵

Jarrera horren ondorioz, erdaratiko hitzen kasuan bezala, nolabaiteko marka ezartzen die herri mailako ez diren hitz askori: «no ha llegado al vulgo» (s.v. *hiztegi*), «no sé si el pueblo se ha valido nunca de ella» (s.v. *Zeru goien, goren*) eta kidekoak erabiliatzen. Beste askori, asmatuak bide direla uste duenean, galdera marka bat ezartzen die (Azkue 1905-06: xix), hau da, erdaratikoak bide direnei ezartzen dien marka bera, hain zuzen. Arrazoi berberetatik baztertzen ditu Larramendiren hitz guztiak: «porque no sabía cuáles eran las populares y cuáles las elaboradas»;³⁶ eta orobat, jakina, Sabino Aranek eta

---

el neologismo *matizti*, contr. de *enbatizti*, como correspondiente a álgebra. *Izti* “tratado” (neol. Arr.) se ha aceptado a falta de otro más propio. *Mat*, como contracción de *enbat* [sic], se ve en las palabras *zemat* (B), *zomat* (BN, R), “cuándo”. Bestalde, bada *Diccionario español y vasco* delakoan gai interesgarririk Azkue neologismogilea bere neurri betean atzemateko. Cf., esaterako, s. v. *alcohol* «Espíritu de vino, *anurin* [...] de *ano* (BN) “vino” [...] + *urin* “zumoo, sustancia, quinta esencia”. De haber usado *ardao*, que parece la voz primordial, el neologismo sería *ardanurin*, vocablo más largo y tal vez menos sonoro de *anurin*; cf. orobat, «alcohol», «amén», «almidón» sarreretan esaten dena; eta, etimologiez pentsatzen duenari buruz, ik. «almorzar», non, besteak beste, harako «hay que andarse con tiento con la Etimología, pues es una señora demasiado complaciente» hura irakur daitekeen.

³³ Aipagarria da, hiztegitik guztiak bezala «erdibidean, ez garbizaleegi, ez mordoilozaleegi» ikusten duela bere burua Azkuek ere: «No sé si habrá en el mundo oídos tan delicados como los nuestros para esta clase de palabras [erdaratikoak]. Cualidad es esta que si por un lado debe lisonjearnos, por el lado práctico tal vez tenga más de censurable que de laudable, por lo menos llevada al extremo. [...] El extremo opuesto, sobre de ser censurable, es ridículo, enojoso y directamente atentatorio al prestigio de la lengua» (Azkue 1905-06: xv-xvi).

³⁴ Badira arrazoi bitxiagoak ere: ik. s. v. «puta»: «Astarloa sostiene que es palabra originaria del vascuence».

³⁵ «Prefiriendo esta última autoridad [herria], verdadera soberanía en nuestro caso, á la primera [autoreak]» (Azkue 1905-06: x). Orobat, aurreko orrialdean aipatzen duenean hitzen alor horretako ikertzailea trabatzen duen eragozpen handienetakoa «la oposición que encuentra en las lenguas tanto española como francesa, entre el léxico de la Academia y el del pueblo» dela.

³⁶ Azkue 1905-06: xiii. Nolanahi ere, esan behar da Azkueren jokaera Larramendirekiko ez dela inoiz esan den bezain hertsia: alde batetik, adierazten du, orrialde berean, «con grandísimo sentimiento» jokatzeko duela horrela, eta bestetik, —eta honek axola handiagoa du— «[hitz horietako] muchas he visto confirmadas por el pueblo y las he incluido en la obra». Hortaz, baliteke, bere hiztegitiko larramenditar hitz guztiak Azkueri itzuri egin zitzaizkiolako ustea ez erabat zuzena izatea. Dena dela, ez da ahaztu behar «herriak» erabiltzea, ez literatura tradiziokoak izatea, dela Azkuerentzat erabilera irizpide bakarra.

bestek —Azkuek berak, esaterako— garaitsu hartan sortu zituztenak, «pues todavía no hay autoridad para implantarlas».³⁷

Azkueren populismo horrek bete-betean hartzen du literatura tradizioari dagokiona. *Diccionario vasco-español-francés*-en egilearentzat tradizioko idazleak erdarak kutsatuak daude eta ez dira fidagarriak;³⁸ hortaz, bere sena subjektiboaren arabera, «herriaren» euskararen araberakoak iruditzen zaizkion literatura aiupak soilik onartuko ditu Azkuek bere hiztegi nagusian. Ildo beretik, literatura hizkuntzaz hain ikuspegi mugatua zuen ikerlari bati ez zaio burutik pasatzen idazle batek bere etxeko hizkeraz gaineko eredu bat erabil dezakeenik idaztean. Hortaz, esaterako, Lardizabal Zaldibiarren edo Duvoisin Ainhoan jaiorearen testuetan aurkitzen duen hitz oro, «Zaldibiako gipuzkera»kotzat edo «Ainhoako lapurtera»kotzat³⁹ markatuko du, besterik gabe, Azkuek.

Hitzen maila ere ez da kontuan hartzen; hobeki esan, maila bakarrek hitzak, herri hitzak, soilik onartzen dira. Era berean, Azkueren ustez, euskara, denboraren gorabeheren gainetik dago. Inoiz edo behin *arc.* laburdura erabiltzen badu ere, ez du inongo eragozpenik, esaterako, Lizarragaren 1780ko testu bateko hitz bat inongo denbora markarik gabe emateko —eta, jakina, «AN-elk» euskalki marka besterik gabe ezartzeko.

Hau guztia dela eta, *Diccionario vasco-español-francés*-eko hainbat sarreratan ematen den informazioa aski desitxuratua gertatzen da. Adibidez, *agian* sarreran, lehen adiera bat ematen zaigu «quizás, tal vez, acaso» ordaina duena, goi-nafarrerazko Esteribar eta Larraungo, Saraitzuko, gipuzkerazko Donostiako eta Zuberoako euskalki markekin, eta Harriet hiztegi-gilearen eta Lizarraga idazle aipatu berriaren aiupuekin. Bigarren adierak «al parecer» du ordaintzat, eta Axularren lekukotasuna du besterik gabe. Hirugarren adiera «BNc, Lc» euskalki markekin ematen du, «ojalá, Dios lo quiera» ordainarekin. Kontua ez da datu urritasuna —alde horretatik Azkuek berebiziko lana egin zuen, are gehiago garai hartako ahalbideak kontuan izanik— baizik eta datuak interpretatzeko orduan agertzen zituen gabeziak: ikusi behar zuen Axularren aiupa lehen adierari dago-kiola, eta *agian* sortaldeko hitz bat dela, aurreko mendeetan «quizás, tal vez, acaso»-ren kide zena, eta gero, XIX. mendearen bigarren erdian, Iparraldean,⁴⁰ «ojalá, Dios lo quiera»-ren kide izatera pasa zena. Bestalde, antza denez, gaur egun Bizkaia-Gipuzkoetan hainbeste erabiltzen dugun *agian* «quizás, tal vez, acaso» horrek, Azkueren hiztegian du iturburua.

Azkueren beste hiztegiak

K. Mitxelena, gorago aipatu dugun «Azkue lexicógrafo» artikulua ez laburrean, *Diccionario vasco-español-francés* baizik ez du aipatzen, besterik egin ez bailuen. Uste dut

³⁷ Azkue 1905-06: xviii. Aipatu behar da zintzo jokatu zuela Azkuek bere buruarekin kontu horretan: berak asmatutako *ozkoro*, *elatz*, *ezkeun* ez ditu sartzen: «A pesar del cariño que tengo a estas palabras y otras del mismo tenor, no figurará ninguna de ellas en este Diccionario».

³⁸ «Si hombres de ilustración é ingenio se dedicaran á dar vida á nuestra pobre literatura, *pero teniendo siempre su inteligencia saturada de su propia lengua* [nik etzanak]» (Azkue 1905-06: xviii).

³⁹ Kontua are larriagoa da Duvoisin kasuan, Ezpeletan hazia eta hezia izan zenez gero, ezpeletartzat baitzuen bere burua.

⁴⁰ Baita Zuberoan ere, nahiz, bazter euskalkia denez gero, litekeena den aldaketa geroroxeagokoa izatea. Alde honetatik interesgarria izango litzateke jakitea Azkueren lehen adierako S hori nondik norakoa den.

ez aipatze hori sintomatikoa dela: izan ere, Azkueren beste bi hiztegiak, *Diccionario español y vasco* amaigabea eta *Diccionario de bolsillo* elebiduna, ia inongo eraginik izan gabe igaro dira euskal hiztegegintzaren historian.

Diccionario español y vasco

Izen hori duen hiztegia 1916. urtean hasi zen argitaratzen, 64 bat orrialdeko «cuaderno»etan. Lau besterik ez ziren argitaratu, eta *avezar* da argitaratutako azken sarrera. Hitzaurrerik ez du, azken faszikuluan emango dela agintzen baita. Azkuek, *Diccionario vasco-español-francés-en* hitzaurrearen bukaeran, agindua zuen bere Hiztegiak beste bi parte izango zituela, eta badirudi espainiera-euskara hori dela haren bigarren partea. Beste puntu bat da zergatik eten zuen *avezar*-en argitaratze lana; antza denez Euskaltzaindiak bere hiztegiari⁴¹ ekin behar ziola erabaki zuenean utzi zuen Azkuek berearen argitaratze lana.

Nolabait esateko, *Diccionario vasco-español-francés-en* bihurkera da *Diccionario español y vasco* hori, bihurkera bai hitzei, baina baita esapideei dagokienez ere.⁴² Baina besterik ere badu. Izan ere, Espainiar Akademiaren Hiztegiko⁴³ sarrera guztien-edo ordainak emango bazituen, ez zuen aski bere hiztegiaren bihurkerarekin. «Hutsuneak» betetzeko, glosetara jotzen du alde batetik, eta neologismoetara bestetik.

Erdal sarreretan, gramatika kategoria eta hitzaren adiera bakoitzaren azalgarria ematen du. Gramatika kategoriari dagokionez bat ematen du, adieren aurretik, eta adieraren batean kategoria aldaketa badago, ez du, aztertu dugun neurrian, markatzen. Esaterako, «académico, a» sarreran *adj.* ezartzen du, baina hirugarren adiera, «Miembro de una Academia» azalgarriak adierazten duena, kategoria markarik gabe ematen du. Orobat «acantilado, a», adjektibo markarekin agertzen da, nahiz euskal kideak —*itsasadar*, etab.— izen garbiak diren, eta orobat izena den espainolezko adibidekoa: «Ese sube y baja por el acantilado de Endauri».⁴⁴ Bestalde «*aleccionar, se*» sarrera bakarraren ondoan —«v. a.» markaz doana—, sarrera bana dute «*alegran*» —«v. a.»— eta «*alegrarse*» —«v. r.»— hitzek.

Esan berri dugunez, euskal ordainak bere *Diccionario vasco-español-francés*-etik ateratzen ditu batez ere. Ordain horiek, jakina, ez dute gramatika kategoria markarik,⁴⁵ baina bai euskalkiari dagokiona. Iruzkina eta zehaztasunak, askotarikoak, ematen ditu batzuetan euskal ordainen ondoan; esaterako, «adorar» sarreran: «*gurtu* (BN, S...), *jau-*

⁴¹ Orain harrigarri gerta badaiteke ere, espainola-euskara pentsatu zen Euskaltzaindiaren hiztegi hori.

⁴² Esaterako, s. v. «abarca»: «La cuerda o calzadera con que se ajustan la abarcas, *abarkari* (c...) [...]». Punzón con que se agujerean las abarcas, *abarka-iltze* (G), *abarka-ziri* (B) [...]». Cf. Azkue 1905-06, «*abarkari* (c), calzadera, la cuerda con que se ajustan la abarcas» eta «*abarka-ziri* (B-m) [...]», punzón con que se agujerean las abarcas».

⁴³ Ez dakit zein erdal hiztegi erabili zuen jatorritzat, baina litekeena da atal honen bukaeran aipatzen den Espainiar Errege Akademiaren *Diccionario de la lengua castellana*-ren 1899ko alea izatea.

⁴⁴ Marka guztiak *antártico*-k hausten bide ditu: «*antártico*» [«a» gehitu gabe]: *adj.*: *lurbiraren hegialdea*. Kategoria nahaste honetan, cf. orobat s. v. «año»: «Año corriente, *aurten* (c)», naiz *vasco-español-francés-en* «*aurten* [...] en este año, ogaño», zuzen, ematen duen.

⁴⁵ Nolanahi ere, berez partizipio diren eta *adj.* markatzen dituen sarreretan ordaina aditzaren era burutu denean, *a* artikulua gehitzen dio, marratxo bereizirik; adibidez, «afamado, a» sarreran, *aipatu-a*, *aotu-a*, etab., artikulua ematen ditu; *entzuzetsu*, *omentsu*, etab., aldiz, artikulua gabe.

retsi (S). [...] Adorar a Dios, *Jainkoari gurtu, Jainkoa jauretsi*.⁴⁶ [...] = *gurtu* y *gür egin* (S) son muy distintos de *jauretsi*. Este es lit. “reputar señor, Dios”, es decir “adorar”; mientras que *gurtu* y su variante se limitan a la significación de “venerar”.

Neologismoei dagokienez, Domingo Agirrerrenak —neol. Ag.—, Altuberenak —neol. Alt.—, Añibarorenak —neol. Añ.—, Arana Goirirenak —neol. A-G.—, Arriandiagarenak —neol. Arr.—, Astarloarenak —neol. Ast.—, Axularrenak —neol. Ax.—, Basaberenak —neol. Bas.—, Berarenak —neol. Ber.—, Broussain —neol. Br.—, Duvoisinena —neol. Duv.—, F. Segurarenak —neol. F. Seg.—, Larramendirenak —neol. Larr.—, Oihenartenak —neol. Oih.—, Olabiderenak —neol. Ol.—, Urriolabeitiarenak —neol. Urr.— eta Azkuenak berarenak —neol.*.— ematen ditu. Dela dela, askotan besteren hitz berriak kritikatu eta berea proposatzen du. Esaterako, «abacería» sarreran hau dio: «Larramendi se valió del neologismo *jakitegi*. Más propio parece *abazuzitegi*, pues *abazuzi* (B) ez condimento y *jaki* comidilla (de carne, pescado... etc.). En la abacería se venden especias, materias de condimento, ajo, aceite... etc. Proposamen zalantzazkoak ere ez dira falta; esaterako, “ABARCADURA” sarreran hala dio “*artzaldi?*, *barrutze?*, *barrentze?* *ertzipen* (AN)”».

Ez dira falta, orobat, erabateko iruzkinak, horietako zenbait aski adierazgarriak gainera: «abstracción, abstractivamente, abstractivo, abstracto: Estas ideas, en sentido filosófico, no las expresa el pueblo vasco, como tampoco ningún otro pueblo; y como la filosofía no ha llamado aun a las puertas de nuestro vocabulario, de ahí es que las palabras *berezi* “separarse” y *bakartu* “aislarse”, que envuelven naturalmente una de las acepciones del verbo “abstraer”, no se han usado todavía para expresar la idea de “separar por medio de una operación intelectual las cualidades de un objeto”. Los sufijos *-ezia*, *-keria* y *-tasun* (*-tarzun*) expresan sin embargo muy bien la abstracción». Orobat «acero» sarreran: «1.º Un metal, *gurni* (neol. Ol.), tan afín morfológicamente a *burni*, como el hierro al acero. Si a caso de la existencia de *ayotu* “acerar herramientas”, quisiera deducirse la de *ayo* “acero”, sépase que *ayo* es contracción de *agoyo* y *aujo* “golpear el filo”, y significa más bien “calce” en su segunda acepción. = Voces populares [sic] por “acero”: *altzairu* (AN, G, L) [...]».

Azkenik, Azkue, bere hiztegi nagusiak eta bere nahiz besteren neologismoek betetzen ez dituzten hutsuneak betetzeko, Larramendi bere garaian bezala, glosez baliatzen da. Glosa horiek, oro har, adieraren espainolezko azalgarriaren itzulpen dira. Esaterako, *aljuba*-ren ordaina, *mairuen amila mauka-laburra*, *espainiarrak berendua ta gerora «chupa» izena emanez taju askotara egina*, «gabán morisco de mangas cortas, adoptado por los españoles que más tarde le llamaron «chupa», dándole diversas formas» azalgarria du iturburu.⁴⁷

Bada azken kontu bat aipagarria Azkueren *Diccionario español y vasco* horretan. Terminologia arazoei dagokiena da. Esaterako, «abdomen» sarreran, «*buzkantz* (B, G), *mari-barna* (R), *marda* (BN. R, S), *sabelzorro* (BN, G, L, S), *tripazorro* (BN)» dio. Bi gauza adierazten ditu gutxienez Azkueren jokamolde horrek. Lehenik, Azkuerentzat

⁴⁶ Azken batean, adibide hori, aditzaren erregimenaren berri emateko bide bat besterik ez da.

⁴⁷ Aipagarria da, oso egokia iruditzen zaidan aldetik, Azkuek hiztegi honetako glosetan erabiltzen duen joskera. Esaterako, goikoaren bidetik, *basurde zar letagin-okerra* (s. v. «alunado»), edo joskera, garai hartako guztiz ausartean, *zazpi oineko sakontasun Ameriketako meatoki bati eman bear izaten zitzaiona, jabetasuna iristeko* (s. v. «ahonde» bigarren adieran).

hitzek ez dutela denotaziorik besterik: konotazio kontuak erabat arrotz zaizkio. Beste-tik, ez dela konturatzen *abdomen* ez dela hitz arrunt edo eguneroko bat,⁴⁸ *termino* gisa diharduen hitz bat baizik, eta terminoek —hitzaren adiera hertsian—, besteak beste, ezin dutela euskalki markarik eraman, ezin direla, definizioz, hizkuntza maila horretakoak izan. Izan ere, bada hemen, *Diccionario vasco-español-francés*-etik *Diccionario español y vasco*-rako iragaitzan, iruzur moduko bat: lehen hiztegian, *buzkantz*, *marda*,⁴⁹ *sabelzorro*, *tripazorro* sarreretan, «panza» ematen da erdal ordaintzat denetan; euskara-erdara-tik erdara-euskara-rako iragaitzan, «abdomen» bihurtu dira «panza»k.

Argitaratu ziren zati hauez bestalde, badirudi urte askoz eta gogo biziz aritu zela Azkue, gerra aurre nahiz ondoan, espainiera-euskara hiztegi nagusi baterako gaiak biltzen eta sarreterak erredaktatzen. Azkueren lan horretatik guregana-edo⁵⁰ heldu denaren azalpen aski zabala, *Diccionario Auñamendi español-vasco*-ren egileek, Donostian, 1965ean, publikatu zuten lehen liburukiaren hitzaurrean egiten dute. Hauek dira, labur bilduz, han azaltzen direnak:

- a) Euskara-erdara hiztegi baten eskuizkribua, A, B, G letrak eta H-ren zati bat —475 orri guztira— dauzkana.
- b) Hiztegi mekanografiatu bat, oharrez hornitua, CH-tik Z-rainoko letren zatiak —867 orri guztira—dauzkana.
- c) C, CH, D, E, F letren zatiak —931 orri guztira— dauzkan eskuizkribu bat.
- d) Erdara-euskara hiztegi bat, makinaz idatzia, zatiren bat izan ezik osoa, lehen orrialdeak eskuzko oharrez josiak dituena eta guztira 2975 orri dauzkana.
- e) 1934n imprimatzeko zorian egon zen *Diccionario castellano-vasco* baten makina kopia, A-CH zatia eskas duena, eta osorik 1200 bat orri izango zituena.
- f) Beste alde batetik, Espainiar Errege Akademiaren *Diccionario de la lengua castellana*-ren 1899ko ale bat, tartekaturiko orri zurietan Azkueren euskarazko ohar-rrak dituena, eta orobat gaztelaniazko beste Hiztegi baten ale bat, ez osoa, hori ere euskarazko oharrekin.

Diccionario de bolsillo

Hiztegi hau Azkuek argitaratuen artean azkena da. 1918an publikatu zuen, Bilbon, eta aurreko bien, hots, *Diccionario vasco-español-francés*-en eta *Diccionario español y vasco*-ren laburpen moduko bat da. 360 orrialde ditu, 146 euskara-erdara zatiak eta 202 erdara-euskarak.

Euskara-erdara alderdian euskalki markak ezabatu egiten ditu Azkuek, oro har. Dena dela, bat-edo-bat agertzen da, adibidez «*zuzu* (B-gorliz), motivo, pretexto. En jerigonza bilbaina queda su diminutivo “A chuchu de beber”», «*sits* [...] 2.º (B-mu), presbitismo» edo «*uxada* [...] 2.º (AN-ber), velocidad». Dirudienez, hiztegi nagusian ez dauden hitz edo adieretan jokatzeko du horrela. Bestalde, cf. erdara-euskara zatian, «motivo, pretexto, *zuzu* (B-gorliz). En jerigonza bilbaina queda su diminutivo “a chuchu de

⁴⁸ «Culto» markatzen du María Moliner-ek, eta *Anat.*, aldiz, M. Seco, O. Andrés eta G. Ramosen *Diccionario de español actual* eta *Petit Robert* hiztegiak.

⁴⁹ *Mari-barna* ez dut aurkitu Azkueren hiztegi nagusian.

⁵⁰ Berri horiek 1965ekoak dira, hurrengo lerroetan ikusiko denez; harrezkeroko kontuen berri ez dakit. Bestalde badirudi Auñamendikoak asko baliatu zirela Azkueren lan horiez bere hiztegian.

beber», «presbitismo, *sits* (B-mu)», baina «velocidad, *uxada*, [...]», «(AN-ber)» marka gabe. Hots, jarraitzen du Azkuek, ahal dela, «herriaren» usadioan bere hitzak bermatzen. Ildo beretik, «*bereter*, sacerdote» sarreran «Consta en un documento del siglo XIII. Se usa todavía en dialecto R» eransten du —jakina da Azkue garbizaleak *bereter* erruz erabiltzen duela, *Ardi galdua*-n eta abarretan, *apaiz* eta *abade* erdaratikoak eta *jaupari* sabindarra saihesteko—. Bestalde, «pop.» laburdura atxikitzen du: ik. esaterako, *sakel* sarrera.

Beste alde batetik, hitz asko ezabatzen ditu hiztegi nagusitik sakel hiztegi honetarako iragaitzan, batez ere dialektaltzat jotzen dituenak. Esaterako, M letraren hasierako 74 lehen sarrerak hauek dira *Diccionario vasco-español-francés*-en:

M, ma, mahai, mahain-arthatzaille, mahainburu, mahaindar, mahaineratu, mahain-oial, mahainta, mahaintar, mahaintara, mahain-zanko, mahaitra, maaltz, mahanka, maas, maasbiltze, mahasburuxka, mahaska, mahaskari, maasma, maasti, mahastiratu, maastitsu, mahastizain, mahastoi, maaxuxa, maata, maats, mahatsa laxaprenatzen, maatsadar, mahatsano, maaiserako, mahats-lapa, mahatsondo, mahatsstei, madari, madari-arno, madaririkagarri, madarikatu, madarikatzaile, madarimakatz, madari-ondo, madari-sagar, madaritxa, madari-txarri, madaritze, madril, madura, mabeila, mahel, maes, maesu, mafrondi, magal, magalla, magalladar, magalo, magalpeko, magarda, magarda-lili, magardatze, magauri, magina, maginxka, magitxa, maguri, magurio, magutxa, maguza-beltz, mai, mai-adar, majadera.

Horiatarik, sakel hiztegian *ma*, *madari*, *madarikatu*, *magal*, *magurio*, eta *mai* ematen dira; *ma(h)ats*-i dagozkionak beherago ematen dira eta hauek dira: *mäsbiltze*, *mäsmordo*, *mästi* eta *mäts* —eta honen barruan *mätsondo* eta *mäts-ayena* [sic] azpisarrerak—; bestalde, *mai*-ren eratorriak sakelekoan *majabe*, *maikide*, *maipuru*, *mai-zapi* dira;⁵¹ ikusten denez, *majabe* eta *maikide* dira hiztegi nagusian oinarri ez duten bakarrak.

Bestalde, badaude zenbait zuzenketa hiztegi nagusiari buruz, esaterako «*zumalakar*, cambronera (Bot.). No es sauce, como se dijo en el Dic. V-E F.», edo *erain*, *eran* sarrean zuzentzen dena. Orobat neologismo batzuk sartzen ditu —esaterako *arteki*, *atal* 2.º, *belaunalki*— (neol.*) laburduraz markatuak, hots, Azkuerenak berarenak direnak. Bada bat bederen hiztegi nagusian agertzen ez dena eta neologismo marka ez daramana, «*bil*, rueda. Se usa hoy en los compuestos *burpil*, *gurpil* “rueda de carro”». Beste batzuek (neol.?) marka daramate: *sormin* «dolor sordo», *sortalde*, esaterako. *Sortalde*-ri buruz, hiztegi nagusiak «(AN-b, B?, G?) [...] Es usual por lo menos entre literatos» dio; *sormin*-i buruzkoa, aldiz, ez dut ulertzen, Azkueren nahaste bat ez bada: hiztegi nagusian «dolor sordo» adieran (Bc) markarekin ematen da, nahiz baden bigarren adiera bat «apoplegía», (AN?, B?, G?, *ms*-Zar, *ms*-Lon) marka daramana; baina sakel hiztegian «*sormin* (neol?) dolor sordo» da agertzen dena.

Erdara-euskara zatian ere ez dira, oro har, euskalki markak adierazten, eta orobat desagertu dira —gehienetan, adiera bakarra duten hitzetan bederen— hitzen adieren azalgarriak.⁵² Halaber, *Diccionario español y vasco*-ko ugaritasuna erabat murrizten da: adi-

⁵¹ Hiztegi nagusian, aipatuez bestalde, hauek dira *mats*-en eratorriak: *matsbatzaite*, *masbilde*, *masdui*, *masgiro*, *masgolko*, *maskorde maspatze*, *masti*, *mats*, *matsaien*, *matsakio*, *matsalko*, *mats-arra*, *mats-egur matsoko*, *matsondar*, *matsondo*, eta *mai*-renak: *mai-anka*, *maibururu*, *mai-kadera*, *mai-oial*, *maipe*, *maipetik uxti*, *maipururu*, *maipuruko*, *maizain*, *mai-zango*, *mai-zapi*.

⁵² Ez, ordea, iruzkinak, batez ere Azkueren ustean gorabera handia zutenak.

bidez, «apellido» sarrerrako «birrizen (?), deithura (BN, L, S), deitura (AN), goizen (B), goitizen (B), izenburu (R), izengain (G), izenondoko (B), izenordeko (B) ordainetatik, izengain bakarrik aukeratzen du Azkuek sakel hiztegirako, eta iruzkin esanguratsu hau eranstean dio: «El autor del neologismo *abizen* ignoraba, sin duda, que hay en diversas comarcas por lo menos ocho vocablos vascos correspondientes a “apellido”». Era horretako iruzkinak ez dira sakel hiztegi horretatik desagertzen: «*Abestu*, es inadmisibile» dio «cantar» sarreran, baina «crear»-en «Por ser de significación incompleta estos tres populares vocablos [*egin, sortarazi, sortu*], creo preferible el uso de *irazan* (neologismo A-G)», etab.

Erdara-euskara alderdian, *Diccionario español y vasco*-ren ildotik, euskara-erdara zatian baino askoz neologismo gehiago agertzen dira. Hitz berri horiek, oro har, marka daramate *Diccionario español y vasco*-n bezala, baina Azkuerenak eta gainerakoak —lehengoak (neol.*)-en bidez⁵³ eta besteak (neol.)-en bidez— soilik bereizten ditu. Hitz berri horien etorkia azaltzen da, *Diccionario español y vasco*-n bezala, lehen letretako hitzena izan ezik.⁵⁴ Bestalde, *acero*-n bederen, *Diccionario español y vasco*-ko *gurni* hitz berria desagertu da, eta agertzen den bakarra, han «voz popular»tzat ematen zen *galtzairu* da. Eta termino eta hitzen arteko mugan dagoen hitz honek hizpide emanik, esan behar da «abdomen» sarreran *sabelzorro* ematen duela, *Diccionario español y vasco*-ren ildotik. Kidetze hori P. Mujikaren *Diccionario castellano-vasco*-raino heltzen da, eta orobat, gorago aipatu dugun *Diccionario Auñamendi español-vasco*, Mujikarenaren urte berean publikatu zenera.

Aipuak

- Azkue, R. M., 1905-06, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbo.
 Hidalgo, B., 1995, *Hitzen ordena euskaraz*. Tesi argitaragabea.
 Mitxelena, L., 1966, «Azkue lexicógrafo». In Mitxelena, Caro Baroja & Tovar, 13-37.
 —, 1970, *Estudio sobre la fuentes del diccionario de Azkue*, Centro de estudios Históricos de Vizcaya, Bilbo.
 —, J. Caro Baroja & A. Tovar, 1966, *Don Resurrección Mª de Azkue*. Bilbo.
 Tovar, A., 1966, «Azkue gramático». In Mitxelena, Caro Baroja & Tovar, 57-80.
 Urgell, B., 1988, «Añibarroren inguruan zertzelada batzu». In J. A. Lakarra (arg.), *Hiztegiak eta restuak*. EHU-ko Argitalpen Zerbitzua, Bilbao.
 Urkizu, P., 1996, «Aurkezpen eta sarrera gisara». In Urkizu (arg.) *Juan Ignazio Iztueta. Vocabulario de vascuence [1832]*. Zaldibia.

⁵³ Nolanahi ere, behin baino gehiagotan falta da izarñoa Azkueren neologismoetan.

⁵⁴ D letratik aurrera, aldiz, neologismo askoren esplikazioa ematen da; orobat, hiztegiaren parte horretan, neologismoen eratzailen berri ematen da (neol. A-G), (neol. OL), (neol. Larram.)... laburduren bidez.